

ОРЛИК

Світлана Владиславівна,

кандидат економічних наук, доцент,
докторант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

svitlana.orlik@gmail.com

(м. Київ)

ПРАЦІ ТА СПОГАДИ СУЧАСНИКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ

У статті проведено аналіз праць і спогадів сучасників Першої світової війни, щодо згадування ними впливу фінансової політики російської окупаційної влади на соціально-економічне життя Галичини і Буковини. У процесі аналізу цих праць зверталася увага на згадки фактів підриву економічного стану населення через проведення російською окупаційною владою грабежів, реквізицій та контрибуцій. Значну увагу приділено спогадам авторів відносно особливостей грошового обігу як складової фінансової політики на окупованих територіях. Досліджено праці, у яких розглядаються не лише проблеми фінансової політики на окупованих територіях Західної України, а й Російської імперії в цілому.

Доведено, що праці та спогади сучасників Першої світової війни є важливим історичним джерелом, яке дає дослідникам певне розуміння процесів у царині державних фінансів, які мали місце в ті роки як у Російській імперії, так і на окупованих нею теренах Західної України.

Ключові слова: *Перша світова війна, Російська імперія, Галичина, Буковина, російська окупація, фінансова політика.*

**WORKS AND MEMOIRS OF THE FIRST WORLD WAR
CONTEMPORARIES AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE
FINANCIAL POLICY OF THE RUSSIAN OCCUPATION REGIME
IN GALICIA AND BUKOVINIA**

While studying the problem of the financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War, we considered the fact that this issue has not been studied in details. Our article discloses the analysis of the works and memoirs of the contemporaries of the Great War. Particularly we covered the activities of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina. In order to understand a complex of problems of the Russian government in the field of public finances including the problems of the war time, we used the works in which we considered not only the problems of the occupied territories of Western Ukraine, but the Russian Empire in general, since the implementation of the occupation policy was mainly a continuation the general imperial policy.

The results of our study show that the problems of the financial policy of the Russian government during the First World War were reflected in scientific and journalistic works of contemporaries of that time. Certainly, most of the publications disclose problems of general imperial character. However, in the memoir literature, the authors, at least casually mention various aspects of the financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the Great War. In general, the works and memoirs of contemporaries of the First World War give researchers a certain understanding of the processes in the field of public finances that took place in those years, both in the Russian Empire and in the occupied territories of Western Ukraine.

Keywords: *the First World War, the Russian Empire, Galicia, Bukovina, Russian occupation, financial policy, public finances, money, scientific heritage, memoirs.*

**ТРУДЫ И ВОСПОМИНАНИЯ СОВРЕМЕННОКОВ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ
ВОЙНЫ КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ
РОССИЙСКОГО ОККУПАЦИОННОГО РЕЖИМА
В ГАЛИЦИИ И БУКОВИНЫ**

В статье проведен анализ работ и воспоминаний современников Первой мировой войны, в частности об упоминаниях ими влияния финансовой политики российской оккупационной власти на социально-экономическую жизнь Галиции и Буковины. В процессе анализа этих работ обращалось внимание на упоминание фактов относительно подрыва экономического состояния населения путем проведения российской оккупационной властью грабежей, реквизиций и контрибуций. Значительное внимание уделено воспоминаниям авторов относительно особенностей денежного обращения,

как составной части финансовой политики на оккупированных территориях. Исследовано труды, в которых рассматриваются не только финансовые проблемы финансовой политики на оккупированных территориях Западной Украины, но и Российской империи в целом.

Доказано, что труды и воспоминания современников Первой мировой войны являются важными историческими источниками и способствуют исследователям в понимании процессов в области государственных финансов, которые имели место в те годы как в Российской империи, так и на оккупированных ею территориях Западной Украины.

Ключевые слова: *Первая мировая война, Российская империя, Галиция, Буковина, русская оккупация, финансовая политика.*

У 2018 р. минає 100 років від закінчення Першої світової війни, наслідки якої мали відчутний вплив на подальші події та обумовили кризи ХХ ст. У останні десятиліття Велика війна 1914 – 1918 рр. та її наслідки все більше привертають увагу українських істориків. Вийшли у світ ряд фундаментальних досліджень цієї проблеми, опубліковано збірники документів та матеріалів. Водночас, ряд питань джерелознавчого характеру потребують більш детального дослідження, саме на цьому наголошують відомі сучасні вчені В. Великочий [1], І. Ільницький [2], Б. Кривошина [3], М. Литвин [4], О. Реєнт та Б. Янишин [5].

Метою статті є проведення аналізу праць і спогадів сучасників Першої світової війни, зокрема щодо згадування ними впливу на соціально-економічне життя захоплених територій Галичини та Буковини фінансової політики російської окупаційної влади. У процесі аналізу таких праць звертається увага на висвітлення у них фактів грабежів, реквізицій та контрибуцій, які по суті сприяли підриву економічного стану населення і унеможлилювали ним сплату податків. Зважаючи, що грошова політика є складовою частиною загальної фінансової політики уряду Російської імперії, значна увага приділяється згадкам авторів відносно особливостей грошового обігу на окупованих територіях. Звертається увага на спогади сучасників щодо обігу алкогольних напоїв на окупованих територіях. Дане питання також знаходилося у площині фінансової політики російського уряду, який незважаючи на значні втрати для державної казни від акцизних податків на алкогольні напої, запровадив «сухий

закон» не лише в Російській імперії, а поширив його на окуповані території Галичини і Буковини.

Вступ Російської імперії у Першу світову війну поставив перед її урядом важливе завдання – знайти фінансові ресурси для покриття військових витрат. Виконання даного завдання вимагало від уряду Російської імперії оперативної розробки та виконання комплексу заходів як загальної фінансової стратегії (плану) з обов'язковим урахуванням наявних економічних і фінансових ресурсів країни та умов ведення війни. При виборі фінансової стратегії урядом Російської імперії було взято за основу хибне прогнозування тривалості воєнних дій. Вважалося, що війна буде короткотерміною, і всі фінансові проблеми можна буде вирішити звичними способами: емісією (випуском) нових державних кредитних і казначейських білетів, випуском короткотермінових казначейських зобов'язань на внутрішній ринок та отриманням достатньої кількості зовнішніх запозичень (кредитів) від країн-союзників. До дискусії щодо правильності вибору фінансової стратегії уряду активно долучалися відомі вчені часів Першої світової війни М. І. Боголепова [6], М. В. Бернацького [7], П. Маслова [8], І. А. Михайлова [9], П. П. Мігуліна [10], Ф. А. Менькова [11], В. А. Мукосєєва [12], С. М. Прокоповича [13], М. М. Соболева [14], П. Б. Струве [15], В. М. Твердохлєбова [16], М. І. Туган-Барановського [17–18], М. І. Фрідмана [19], А. І. Шингарьова [20], Л. Н. Яснопольського [21] та ін. У своїх працях, опублікованих переважно в окремих брошурах, тематичних збірниках, на шпальтах журналу «Новый экономист», щорічниках газети «Речь» тощо, вони розглядали питання загальної фінансової політики російського уряду, особливу увагу звертаючи на проблеми та вдосконалення грошового обігу, бюджетних відносин і реформи податкової системи, випуску військових позик з точки зору очевидців фінансово-економічних процесів, які відбувалися у Російській імперії під час війни. Вони прагнули, виконуючи власні дослідження, здійснити своєчасний економічний аналіз заходів уряду Російської імперії у фінансовій сфері та надавали науково обґрунтовані

пропозиції щодо використання різних фінансових інструментів, спрямованих на мобілізацію додаткових ресурсів для забезпечення фінансування війни.

Значний масив змін до законів, які приймалися напередодні війни 1914 р. та початку 1915 р., потребували систематизації та коментарів фахівців. Так, у зв'язку зі значним підвищенням ставок податків та впровадженням нових податків у період війни податними інспекторами видавалися спеціальні брошури для платників податків із коментарями та календарями-довідниками [22]. Аналогічні брошури з упорядкованим законодавством та роз'ясненнями були підготовлені присяжним повіреним С. М. Левіним [23].

Формування і реалізація фінансової політики російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини мала значні особливості, та знайшла певне відображення у працях та спогадах сучасників Першої світової війни. Неоціненний внесок у дослідження багатьох сторін життя населення Галичини під час російської окупації зробив видатний український історик І. Крип'якевич [24], який будучи сучасником тих подій, професійно описав діяльність цивільної російської влади на окупованій території. Особливу увагу вчений приділив фінансово-економічним процесам, які відбувалися у період першої окупації краю (серпень 1914 – червень 1915 рр.). Зокрема, ним висвітлено структуру російської адміністрації в Галичині та діяльність і роль Військового генерал-губернатора Г. Бобринського у реалізації фінансової політики російського уряду на окупованих територіях; процес створення Управління державним майном при Військовому генерал-губернаторові Галичини; впровадження нової податкової та банківської системи; особливості організації торгівлі та діяльності промислових підприємств (у т.ч. державних) різних галузей; організацію митної політики уряду Російської імперії на окупованих територіях та ін. Автор хоч і не був обізнаний зі стратегічними напрямками фінансової політики окупаційної влади, проте у своїй праці подавав цінну інформацію про безпосередню діяльність цієї влади, спрямованої на впровадження тих чи інших заходів фінансово-економічного характеру на захопленій території. Щодо організації оподаткування на окупованій території,

зокрема у м. Львові, дослідник зазначав: «Перші вісти появилися про спосіб збирання податків у Галичині: проєктовано, щоби право збору передати міським і сільським громадам. І справді, у Львові ген.-губернатор лишив збір податків магістратові» [24, с. 35]. Але при цьому автор не уточнює, про які податки йшла мова, про державні чи про місцеві податки, які й раніше надходили до міського бюджету. Історикові І. Крип'якевичу, який хоч і був сучасником тих подій, проте не мав доступу до відповідних документів, важко було розібратися у складнощах податкової системи, яку планувала запровадити окупаційна влада. На початку окупації у сфері оподаткування панував цілковитий безлад, і навіть сама окупаційна влада не зовсім знала, як організувати податкову систему, та очікувала відповідних інструкцій від Міністерства фінансів. Автор, щиро бажаючи розібратися у даному питанні, констатував, що «в дійсності податки – писано потім – стягуються тільки в деяких містах, що утерпіли менше з причин війни». До цього твердження сам робить уточнення (у зносі) про те, що і «се не зовсім вірне», оскільки мав приклади оподаткування у містах і селах, які були майже знищені війною. Дослідження І. Крип'якевича привело його до однозначного та беззаперечного твердження про те, що «російські власті на разі кермувалися австрійською податковою системою, але рішено в будучності провести основну реорганізацію» [24, с. 35], з яким ми повністю погоджуємося.

З метою узагальнення наукових праць відомого вченого М. І. Туган-Барановського та інших науковців дореволюційного періоду, роботи яких стосувалися проблем фінансової політики уряду Російської імперії періоду Першої світової війни, нами проведено ряд спеціальних досліджень [25–26].

Окрім спеціальних праць, присвячених різним аспектам фінансової політики російського уряду, у тому числі й на окупованих теренах Галичини й Буковини, існує нечисельна кількість мемуарів, спогадів, щоденників, листів сучасників того періоду, в яких, здебільшого, описувалося життя військових російської армії в умовах ведення бойових дій в Галичині й Буковині, наводилися вражаючі описи розорення місцевого населення та їхнє тяжке

соціально-економічне становище і лише побіжно згадувалися деякі проблеми, пов'язані з фінансово-економічними питаннями, з якими автори стикалися на захоплених територіях. Зокрема, проблеми грошового обігу, контрибуції із захоплених міст, реквізиції та грабежі у місцевого населення, погіршення соціально-економічного життя окупованих населених пунктів, дорожнеча на місцевих базарах, магазинах, ресторанах, «цукернях», «друкарнях» та ін. Аналізуючи мемуари й щоденники того часу, ми звернули увагу і на проблему заборони продажу алкогольної продукції, яка значно скоротила надходження акцизу до імперського бюджету та була причиною закриття гуралень і спиртових заводів на окупованій території Галичини й Буковини, з подальшим розоренням їхніх власників.

Особливо цікавими є спогади високопосадових осіб, які не лише були учасниками тих подій, а й безпосередньо впливали на хід історичних подій. Зокрема, у спогадах російського полководця О.О. Брусилова, звичайно, більша частина була пов'язана з описом здійснення військових операцій та боїв російських військ на території Галичини і Буковини, але деколи згадувалися і факти економічного характеру, які виникали при контакті армії з місцевим населенням. Так, О. Брусилов зазначав, що при вступі російської армії, якою він командував, у м. Львів для «депутації від міського управління» він зробив заяву про те, що російські «війська мирних жителів чіпати не будуть; за все, що буде братися від жителів при необхідності, буде негайно оплачуватися російськими грошима за курсом, визначеним верховним головнокомандувачем. <...> Ніякої контрибуції на місто накладати не будуть, якщо жителі його будуть спокійними і слухняними» [27, с. 82–83]. При цьому він визнавав, що «особливо на початку, при переході через наші кордони, у Східній Галичині декілька міст було спалено, а садиби маєтків, котрі траплялися на шляху, більшою частиною були спалені й розграбовані; винними цього безладу була головним чином наша кіннота, котра йшла попереду, дуже часто і самі селяни, озлоблені проти поміщиків, а часто і тилові обозні частини <...> знаходилися і офіцери, здебільшого тилові, котрі не гидували займатися таким ганебним

ділом і старалися направляти награвані речі додому в Росію, але цих господ, як тільки мені вдавалося дізнатися про такі дії, я немилосердно передавав суду» [27, с. 111]. Писав у своїх мемуарах О. Брусилов і про складне фінансове становище Російської імперії, яка не могла забезпечити свою армію зброєю під час відступу з Галичини у 1915 р.: «В середині країни гвинтівок не було. <...> росли команди беззбройних солдат <...> дезорганізація нашої армії, через недостатність технічних засобів, все більше збільшувалася, і наша боєздатність з часом зменшувалася, а дух військ швидко падав» [27, с. 133].

Політичний діяч, П. М. Мілюков (Міністр внутрішніх справ Тимчасового уряду) у своїх спогадах також зазначав, що у 1915 р. «лише у квітні ми відчули всю серйозність положення на фронті Східної Галичини. Снаряди і озброєння, заготовлені на шість місяців, були витрачені» [28, с. 399]. Він підкреслював, що економічні й фінансові труднощі Російської імперії настали дуже швидко: значні емісії грошей призводили до росту цін на продукти першої необхідності та знецінюванні заробітної плати, одночасно зменшувався вивіз товарів через закриття кордонів, відбувалися інші негативні явища. Увесь цей безлад у країні відображався на армії (яка була голодною і слабо озброєною) – «армія втомилася, всі ці недоліки знижували її дух, а це не вело до перемоги» [28, с. 434].

Відомий діяч українського державотворення Дмитро Дорошенко згадує про своє призначення на посаду крайового Комісара Галичини і Буковини (з 22 квітня 1917 р.) та зазначає, що «галицько-буковинське генерал-губернаторство було організоване, немов якась маленька держава, і мало всі галузі правління» [29, с. 113]. Приступивши до виконання обов'язків очільника захоплених російськими військами західноукраїнських земель, він установив, що «на чолі фінансової управи стояв Чамов, правління державними маєтками – Григорієв» [29, с. 113–114]. Після проведених співбесід з цими посадовими особами він прийняв рішення залишити їх на посадах, оскільки вони йому видалися фахівцями своєї справи, незважаючи на рекомендації князя Львова «не залишати каменя на камені» у нових призначеннях. Разом з тим, значну

частину своїх споминів Д. Дорошенко присвятив опису важкого соціально-економічного становища місцевих жителів (особливо українців), які були вимучені війною і російською окупацією зокрема.

У листах і спогадах російських солдат траплялися описи проблем з купівлею продуктів у місцевого населення за російські гроші та з обміном російських грошей на німецькі чи австрійські. Так, в опублікованих О. Козельським «Записках батареиноного командира», складених за листами, замітками і розповідями учасників війни, описувалися спогади військового, який спостерігав за обміном грошей російськими солдатами з військовополоненими німецькими солдатами: «три марки йшли за один рубль; германці не торгувалися. <...> 20 марок (золотом – С.О.) він (полонений – С.О.) пропонував обміняти за десять рублів і не інакше, як золотом» [30, с. 4]. Військовий корпусний лікар В. П. Кравков, який служив у XXV армійському корпусі 4-ї армії Південно-Західного фронту, брав участь у Галицькій битві, серпень – вересень 1914 р., згадував про придбання у галицького селянина десятка яєць, за які він просив 1 руб., а він йому заплатив «три монети по 20 геллерів», за що селянин йому був дуже вдячний [31, с. 52]. Враховуючи, що ціна 1 яйця у Львові (грудень 1914 р. – січень 1915 р) вартувала біля 0,02 ½ коп., то десяток коштував біля 25 коп. У переведенні на австрійські гроші за встановленим курсом (1 руб. = 3 кор.33 гел.) вартість 10 яєць мала коштувати 83 геллери, а російський лікар заплатив 60 геллерів, оплативши занижену суму, порівняно з вартістю продукту. Враховуючи, що придбання яєць відбувалося у селі, а не у м. Львові, а також той факт, що оплата була проведена не російськими грошима, а австрійськими копійками, що в ті часи було особливо важливим, бо цінилися металеві монети, то зазначену торговельну операцію можна вважати взаємовигідною. Наступна покупка корпусного лікаря В. П. Кравкова відбувалася 21 вересня 1914 р. у м. Радомисль-над-Санем (нині в Польщі), де він купував у місцевого ксьонза «пуд з невеликим сіна, трохи молока і картоплі», заплативши йому «1 руб. плюс 1 крону плюс 10 геллерів» [31, с. 58]. Це підтверджує факт, що на захоплених територіях

Галичини в обігу знаходилися одночасно і російські, і австрійські гроші. Крім того, військовий лікар В. П. Кравков у своїх мемуарах, описуючи злиденне становище російського солдата, згадував про те, що «у зв'язку із запобіганням шлунковим хворобам головнокомандуючий дозволив до 1 листопада відпускати пляшку червоного вина на кожного нижнього чина армії <...> інтендантству наказано прискорити придбання і відпуск вина; надалі до відпуску вина натурою придбавати його з пред'явленням рахунків» [31, с. 51].

Цікаві спогади рядового солдата російської армії А. Пірейка, який свідчив про мародерство російських солдат у Галичині: «Це було у 1915 р. З мародерством не велося ніякої боротьби. Ніхто не цікавився питаннями, відкіля солдат бере гроші для того, щоб пересилати додому 300 – 500 руб.», «солдати-мародери забирали у галичан худобу під виглядом реквізиції, видаючи їм прості записки, за які ніде ніхто не платив. Таким чином довели завойований край до повного зубожіння не в інтересах армії, як такої, а просто в інтересах мародерів, які посилали додому по 300 – 500 рублів, будучи рядовими солдатами» [32, с. 22]. Автор спогадів наголошував на жорстокому поводженні російських військових з єврейським населенням, яких часто без причин звинувачували у шпигунстві. Окрім грабежів, в окремих військових підрозділах відбувалося відкрите фізичне насилля над євреями: полковник Барановський «віддав наказ озброїти 57-му етапну роту палицями і взагалі холодною зброєю і послав громити євреїв у місті» [32, с. 22]. Підтверджував бажання солдат «одурманити себе алкоголем» і що «не випадковим було те, що уряд припинив продаж вина під час війни» [32, с. 40]. Важко оцінити об'єктивність цих спогадів, написаних у пропагандистському стилі під редакцією відділу ЦК ВКП (б) з вивчення історії жовтневої революції і ВКП (б), основною метою якої було представити кришталево чистого робочого-більшовика А. Пірейка, котрого насильно мобілізували до царської армії і відірвали від партійної роботи, не пояснивши причини вступу Російської імперії у цю ганебну війну. В той же час архівні документи нашого дослідження підтверджують зазначені у спогадах факти.

Проблему обміну російських рублів описував у своїх споминах російський промисловець О. А. Могиленський, якого застав початок війни на лікуванні у Німеччині: «Як тільки була оголошена війна Німеччини з Росією, місцеві банки припинили платити по акредитивах російських банків і обмінювати російські гроші», згодом, лише через 10 – 12 днів розпочали «обмінювати російські паперові гроші, але за неймовірно низькими курсами: 180, 150 і навіть 130 корон за 100 рублів» [33, с. 14].

Про грабежі і погроми в Галичині згадували у своїх записках А. Марголін, який брав участь у переговорах представників українського руху з політичними і громадськими діячами держав Антанти у Парижі й Лондоні 1919 р. [34, с. 235]. Український громадсько-політичний діяч Микола Галаган, який у період Першої світової війни був полковим ад'ютантом і у жовтні 1914 р. разом з російськими військами увійшов у м. Львів, описував грабежі і безчинства, які чинилися російськими військами у Галичині, зокрема у м. Львові, а також згадував про те, що вже на початку 1915 р. відчувалася недостатність зброї і одягу для російських солдат [35, с. 157–158, 182–183].

Здебільшого, у своїх спогадах російські військові як офіцерського складу, так і рядового згадували про жорстокі бої на території Галичини, коли розбивалися вщент населені пункти, які знаходилися на лініях фронту, а між боями проводилися реквізиції майна і продуктів у місцевого населення; констатувалися факти про те, що при відступі російських військ відбувалося знищення місцевих жителів і їхніх посівів; побіжно згадувалися факти вживання (у різній мірі) алкогольними напоями військовими попри «сухий закон»; описувалося життя захоплених міст, в т.ч. торгівлю в магазинах та на базарах, в ресторанах та «цукернях» [36–38].

Михайло Лемке, історик за фахом, який служив у ставці Верховного головнокомандуючого російської армії, у своїх мемуарах «250 днів в царській ставці (25 вересня 1915 – 2 липня 1916)» «прискіпливо слідкував за всім, що відбувалося» і нотував у своєму щоденнику, який називав «живим історичним документом» [39]. Автор багато уваги приділяв військовим операціям

російської армії (військовим схемам), у т.ч. і на Південно-Західному напрямку – окупації м. Львова [39, с. 76–79]. Поряд з тим, М. Лемке давав оцінку підготовчим заходам Російської імперії до війни, у т.ч. спробував охарактеризувати і її економічну готовність, зазначаючи, що в економічному плані уряд не вживав якихось особливих заходів, лише «перехід на золоту монету, залучення іноземного капіталу, позики у Франції, розвиток залізничних шляхів, ініціатива приватних підприємців і промислового життя країни відрізняли ці роки дещо більшим пожвавленням» [39, с. 65].

Певні відомості про російське захоплення Західної України в роки Першої світової війни, у тому числі й фінансові аспекти окупаційної політики, містяться у спогадах представників української діаспори. Зокрема, авторами згадуються грабунки та побори російськими «визволителями» галицького населення, паралельний грошовий обіг австрійської та російської валюти, не виплата російською владою пенсій місцевому населенню, закриття шкіл та ін.[40, 41, 42].

Таким чином, проблеми фінансової політики російського уряду в роки Першої світової війни знайшли певне відображення в наукових та публіцистичних працях сучасників тієї епохи. У мемуарній літературі автори згадують різні аспекти фінансової політики російського окупаційного режиму в Галичині й Буковині в роки Великої війни. В цілому, праці та спогади сучасників Першої світової війни є важливим історичним джерелом, яке дає дослідникам певне розуміння процесів у царині державних фінансів, які мали місце в ті роки як у Російській імперії, так і на окупованих нею теренах Західної України.

Список використаних джерел та літератури

1. Великочий В. С. Перша світова війна і проблеми репресій та біженства в Галичині: українська історіографія. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 19. С. 116–121.
2. Ільницький І. Проблеми історії Першої російської окупації Галичини (1914–1915 рр.) у сучасному науковому дискурсі. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Випуск 19. С. 320–344.

3. Крвошина Б. М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія : автореф. дис. ... канд.. іст. наук : 07.00.06 ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2004. 21 с.

4. Литвин М. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2005. Вип. 7. С. 35–47.

5. Реєнт О. П., Янишин Б. М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. Київ, 2004. № 4. С. 3–33.

6. Боголепов М. И. Война, финансы и народное хозяйство. Петроград, 1914. 58 с.

7. Бернацкий М. В. Денежное обращение и займы / Военные займы: сборник статей. Петроград: тип. «Правда», 1917. С. 81–102.

8. Маслов П. Экономические причины мировой войны. Москва, 1915. 67 с.

9. Михайлов И. А. Государственные доходы и расходы России во время войны. Факты и цифры. *Война и экономическая жизнь: очерки и материалы для характеристики народного и государственного хозяйства в связи с войной*. Петроград: тип. «Правда», 1917. Вып. 5–7. 166 с.

10. Мигулин П. П. Двухмиллиардный заём. *Новый экономист*. 1916. № 11. С. 2–5

11. Меньков Ф. А. Военные займы и частные эмиссии. *Новый экономист*. 1916. № 34. С. 6–9.

12. Мукосеев В. А. Военные займы России. *Военные займы: сб. ст.* Петроград: тип. «Правда», 1917. С. 142–194.

13. Прокопович С. М. Война и народное хозяйство. Москва, 1917. 214 с.

14. Соболев М. Н. Перестройка финансовой системы России в связи с введением подоходного налога и поимущественного налогов. *Вопросы финансовой реформы в России*. Москва, 1915. Т. 1. Вып. 1. С. 1–12.

15. Струве П. Б. Война и экономическая жизнь. Москва; Петроград, 1916. 45 с.

16. Твердохлебов В. Н. Влияние войны на городские и земские финансы. *Вопросы мировой войны: сб. ст.* Петроград, 1915. С. 443–465.

17. Туган-Барановский М. И. Откуда берутся деньги для войны. Петроград, 1917. 40 с.

18. Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и метал. *Новый экономист*. 1916. № 40, С. 3–6; № 42. С. 4–7.

19. Фридман М. И. Роль займов в финансировании войны. *Военные займы: сб. ст.* Петроград: тип. «Правда», 1917. С. 116–141.

20. Шингарев А. Финансы России во время войны. Петроград, 1917. 27 с.

21. Яснопольский Л. Военные выпуски кредитных билетов. *Русские ведомости*. 1916. № 56 (9 марта). С. 2.

22. Честухин А. А., Лукин Б. Я. Новые налоги и повышение существующих налогов. Москва: юридический книж. магазин «ПРАВО» Ф. В. Вусыгина, 1915. 32 с.

23. Левин С. М. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени : сб. в 2-х т. Петроград : изд. Юридического книж. магазина Н. К. Мартынова, 1915–1916. Т. 1 : июль 1914 г. – апрель 1915 г. 1915. 728 с. ; Т. 2 : апрель – декабрь 1915 г. 1916. 512 с.

24. Петрович І. (Крип'якевич І.) Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Б.м.(Відень?) : вид-во «Політична бібліотека», 1915. 116 с.

25. Орлик С. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М. І. Туган-Барановського. *Український історичний журнал*. Київ, 2017. № 1. С. 60 – 72.

26. Орлик С. Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 26. С. 366–380.

27. Брусилов А. А. Мои воспоминания. Москва : гос. изд-во ; отд. воен. лит-ры, 1929. 249 с.

28. Милюков П. Н. Воспоминания. Москва : Политиздат, 1991. 528 с.

29. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє – минуле (1914–1920 рр.). Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. 543 с.

30. Козельский О. Записки батареиноного командира. Вып. 1. Петроград : изд. Б. А. Суворина, 1915. 97 с.

31. Кравков В. П. Великая война без ретуши. Записки корпусного врача. Москва : Вече, 2014. 416 с.

32. Пирейко А. В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового. Ленинград : раб. изд-во «Прибой», 1926. 63 с.

33. Могиленский Е. А. Дневник заложника. 7 месяцев плена в Карлсбаде. Петроград : тип. «Двигатель», 1915. 226 с.

34. Марголин А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). Берлин : изд-во С. Ефрон, 1922. 397 с.

35. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) : документально-художнє видання. Київ : вид-во «Темпора», 2005. 656 с.

36. Веверн Б. В. 6-я батарея 1914–1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине : в 2-х т. Париж, 1938. Т. 1. 171 с. ; Т. 2. 184 с.

37. Верцинский Э. А. Из мировой войны. Боевые записки и воспоминания командира полка и офицера Генерального Штаба за 1914–1917 годы. Таллин-Ревель, 1931. 167 с.

38. Бобринский Н. А. На Первой мировой войне. Из записок графа Николая Алексеевича Бобринского : изд-во «Дворянское собрание» (альманах), 1995. № 3. С. 179–190.

39. Лемке М. 250 дней в царской ставке (25 сент. 1915 – 2 июля 1916). Петербург : гос. изд-во. 1920. XVIII, 859 с.

40. [Без автора] Як виглядає в нашім ріднім краю тепер в часі війни. New York : Руська видавнича спілка, б. р. 27 с.

41. Д-р К. У. Перший напад Росії на Львів (1914). Нью Йорк. 1957. 105 с.

42. Сосенко-Острук Я. Аматорський театр в Коломиї. «Над Прутом у лузі...». Коломия в спогадах. Торонто. 1962. 431 с.

References

1. Velykochyi, V. S. (2011). *Persha svitova viina i problemy represii ta bizhenstva v Halychyni : ukrainska istoriografiia* [First World War and problems of repression and refugee in Galicia : Ukrainian historiography]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*. [Bulletin of the Precarpathian University. History]. Ivano-Frankivsk. 19, 116–121. [in Ukrainian].

2. Ilnytskyi, I. (2011). *Problemy istorii Pershoi rosiiskoi okupatsii Halychyny (1914–1915 rr.) u suchasnomu naukovomu dyskursi* [Problems of the History of the First Russian Occupation of Galicia (1914–1915) in the Contemporary Scientific Discourse]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* [Problems of the history of Ukraine of the XIX – early XX centuries]. Kyiv. 19, 320–344. [in Ukrainian]

3. Krvoshyna, B. M. (2004). *Ukraina v Pershii svitovii viini : vitchyzniana istoriografiia* [Ukraine in the First World War: domestic historiography] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 ; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv. 21. [in Ukrainian].

4. Lytvyn, M. (2005). *Ukraina u Pershii svitovii viini: suchasna rosiiska istoriografiia problemy* [Ukraine in the First World War: Contemporary Russian Historiography of the Problem]. *Viiskovo-naukovyi visnyk* [Military Scientific Herald]. Lviv. 7, 35–47. [in Ukrainian].

5. Reient, O., Yanyshyn, B. (2004). *Ukraina v period Pershoi svitovoi viiny : istoriografichniy analiz* [Ukraine during the First World War : historiographical analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine]. Kyiv. 4, 3–31. [in Ukrainian].

6. Bogolepov, M. I. (1914). *Voina, finansy i narodnoe khoziaistvo* [War, finance and national economy]. Petrograd, 58. [in Russian].

7. Bernatckii, M. V. (1917). *Denezhnoe obrashchenie i zaimy* [Money circulation and loans]. *Voennye zaimy : sbornik statei* [Military loans : a collection of articles.]. Petrograd : tipografiia «Pravda», 81–102. [in Russian].

8. Maslov, P. (1915). *Ekonomicheskie prichiny mirovoi voiny* [Economic causes of World War]. Moskva, 67. [in Russian].

9. Mikhailov, I. A. (1917). *Gosudarstvennye dokhody i raskhody Rossii vo vremia voiny. Fakty i tsifry* [State income and expenses of Russia during the War. Facts and figures]. *Voina i ekonomicheskaia zhizn* [War and economic life] : *ocherki i materialy dlia kharakteristiki narodnogo i gosudarstvennogo khoziaistva v sviazi s voinoi*. Petrograd : tipografiia «Pravda», 5–7, 166. [in Russian].

10. Migulin, P. P. (1916). *Dvukhmiliardnyi zaem* [Two-Bill Loan]. *Novyi ekonomist* [New Economist]. 11, 2–5. [in Russian].

11. Menkov, F. A. (1916). *Voennye zaimy i chastnye emissii* [Military loans and private emissions]. *Novyi ekonomist* [New Economist]. 34, 6–9. [in Russian].

12. Mukoseev, V. A. (1917). *Voennye zaimy Rossii* [Military loans of Russia] *Voennye zaimy : sbornik statei* [Military loans : collection of articles]. Petrograd : tipografiia «Pravda», 142–194. [in Russian].
13. Prokopovich, S. M. (1917). *Voina i narodnoe khazaiastvo* [War and people's economy]. Moskva. 214. [in Russian].
14. Sobolev, M. N. (1915). *Perestroika finansovoi sistemy Rossii v sviazi s vvedeniem podokhodnogo naloga i poimushchestvennogo nalogov* [The restructuring of the financial system of Russia in connection with the introduction of income tax and property taxes]. *Voprosy finansovoi reformy v Rossii* [Issues of financial reform in Russia.]. Moskva. 1, 1, 1–12. [in Russian].
15. Struve, P. B. (1916). *Voina i ekonomicheskaiia zhizn* [War and economic life.]. Moskva ; Petrograd. 45. [in Russian].
16. Tverdokhlebov, V. N. (1915). *Vliianie voiny na gorodskie i zemskie finansy* [The Influence of War on Urban and Zemsky Finance]. *Voprosy mirovoi voiny : Sbornik statei* [World War Issues : collection of Articles.]. Petrograd, 443–465. [in Russian].
17. Tugan-Baranovskii, M. I. (1917). *Otkuda berutsia dengi dlia voiny* [Where do you get money for the war?]. Petrograd, 40. [in Russian].
18. Tugan-Baranovskii, M. I. (1916). *Bumazhnye dengi i metal* [Paper money and metal]. *Novyi economist* [New economist]. 40, 3–6 ; 42, 4–7. [in Russian].
19. Fridman, M. I. (1917). *Rol zaimov v finansirovanii voiny* [The role of loans in financing the war]. *Voennye zaimy : sbornik statei* [Military loans : a collection of articles]. Petrograd : tipografiia «Pravda», 116–141. [in Russian].
20. Shingarev, A. (1917). *Finansy Rossii vo vremia voiny* [Finances of Russia during the war.]. Petrograd. 27. [in Russian].
21. Iasnopolskii, L. (1916). *Voennye vypuski kreditnykh biletov* [Military Issues of Credit Tickets]. *Russkie vedomosti* [Russian Gazette]. 9 marta. 56. 2. [in Russian].
22. Chestukhin, A. A., Lukin, B. Ia. (1915). *Novye nalogi i povyshenie sushchestvuiushchikh nalogov* [New taxes and increase of existing taxes]. Moskva : iuridicheskii knizhnyi magazin «PRAVO» F. V. Vusygina, 32. [in Russian].
23. Levin, S. M. (1915, 1916). *Vazhneishie zakony, ukazy i rasporiazheniia voennogo vremeni: sbornik v 2-kh t.* [Major laws, decrees and orders of wartime: a collection in 2 tons]. Petrograd : Izdanie Iuridicheskogo Knizhnogo Magazina N. K. Martynova, 1, 728 ; 2, 512. [in Russian].
24. Petrovych, I. (Krypiakevych, I.) (1915). *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914 – cherven 1915.* [Galicia during the Russian occupation. August 1914 – June 1915]. B. m.(Viden?) : v-vo «Politychna biblioteka», 116. [in Ukrainian].
25. Orlyk, S. (2017). *Problemy finansovoi polityky Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny v naukovii spadshchyni M. I. Tugan-Baranovskoho* [The problems of financial policy of the Russian empire during the First World War in the scientific heritage of M. I. Tugan-Baranowski]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine]. Kyiv. 1, 60–72. [in Ukrainian].
26. Orlyk, S. (2016). *Problemy vnutrishnykh viiskovykh pozyk v Rosiiskii imperii v period Pershoi svitovoi viiny u naukovii spadshchyni suchasnykh tsiu epokhy*

[Problems of internal military loans in the Russian Empire during the First World War in the scientific heritage of contemporaries of the era]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini* [Historiographical studies in Ukraine]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 26, 366–380. [in Ukrainian]

27. Brusilov, A. A. (1929). *Moi vospominaniia* [My memories]. Moskva : Gos. iz-vo. Otd. voen. Literaturny, 249. [in Russian].

28. Miliukov, P. N. (1991). *Vospominaniia* [Memories]. Moskva : Politizdat, 528. [in Russian].

29. Doroshenko, D. (1969). *Moi spomyny pro nedavnie – mynule (1914–1920 rr.)* [My remembrance of the recent – the past (1914–1920 biennium)]. Miunkhen : Ukrainske vydavnytstvo, 543. [in Ukrainian].

30. Kozelskii, O. (1915). *Zapiski batareinogo komandira* [Battery Commander Notes]. Petrograd : izdanie B. A. Suvorina, 1, 97. [in Russian].

31. Kravkov, V. P. (2014). *Velikaia voina bez retushi. Zapiski korpusnogo vracha* [Great War without retouch. Notes of the military doctor.]. Moskva : Veche, 416. [in Russian].

32. Pireiko, A. (1926). *V tylu i na fronte imperialisticheskoi voiny. Vospominaniia riadovogo* [In the rear and on the front of the Imperialist War. Soldier's memories]. Leningrad : Rabochee izdatelstvo «Priboi», 63. [in Russian].

33. Mogilenskii, E. A. (1915). *Dnevnik zalozhnika. 7 mesiatcev plena v Karlsbade* [Hostage diary 7 months captivity in Karlsbad]. Petrograd : tip. Dvigatel, 226. [in Russian].

34. Margolin, A. (1922). *Ukraina i politika Antanty (zapiski evreia i grazhdanina)* [Ukraine and the policy of the Entente (notes of a Jew and a citizen)]. Berlin : izd-vo S. Efron, 397. [in Russian].

35. Halahan, M. (2005). *Z moikh spomyniv (1880-ti – 1920 r.): Dokumentalno-khudozhnie vydannia* [From my remembrances (1880–1920): documentary and artistic edition]. Kyiv : V-vo Tempora, 656. [in Ukrainian].

36. Vevern, B. V. (1938). *6-ia batareia 1914–1917 gg. Povest o vremeni velikogo sluzheniia Rodine : v 2-kh t.* [The 6th battery of 1914–1917. Tale of the time of great service to the Motherland]. Parizh. 1, 171 ; 2, 184. [in Russian].

37. Vertcinskii, E. A. (1931). *Iz mirovoi voiny. Boevye zapiski i vospominaniia komandira polka i ofitsera Generalnogo Shtaba za 1914–1917 gody* [From the World War. Military notes and memoirs of the commander of the regiment and the officer of the General Staff for 1914–1917]. Tallin-Revel. 167. [in Russian].

38. Bobrinskii, N. A. (1995). *Na Pervoi mirovoi voine. Iz zapisok grafa Nikolaia Alekseevicha Bobrinskogo* [At the First World War. From the notes of Count Nikolai Alekseyevich Bobrinsky]. Izd-vo «Dvorianskoe sobranie» (almanakh), 3, 181–182. [in Russian].

39. Lemke, M. (1920). *250 dnei v tcarskoi stavke (25 sent. 1915 – 2 iulia 1916)* [250 days in the royal rate (September 25, 1915 – July 2, 1916)]. Peterburg : Gos. Izdatelstvo, XVIII, 859. [in Russian].

40. [Bez avtora] *Yak vyhliadaie v nashim ridnim kraiu teper v chasi viiny* [What does our native land look like during the time of war]. New York : «Ruska vydavnycha spilka», 27. [in Ukrainian].

41. D-r K. U. (1957). *Pershyi napad Rosii na Lviv (1914)* [Russia's first attack on Lviv (1914)]. New York. 105. [in Ukrainian].

42. Sosenko-Ostruk, Ya. (1962). *Amatorskyi teatr v Kolomyi. «Nad Prutom u luzi...»*. *Kolomyia v spohadakh* [Amateur theater in Kolomyia. «Over the Prut in the meadow...». Colomium in memories]. Toronto, 431. [in Ukrainian].

Рецензент:

Вергунов В.А., д.с.-г.н., акад. НААН

Надійшла до редакції 01.06.2018 р.